

ANDRZEJ B. KRUPA *

Utworzenie Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu w 1975 roku

Chociaż na temat reform, wprowadzających w 1975 r. nowy podział administracyjny Polski, powstało wiele opracowań¹, to jednak towarzysząca zmianom budowa administracji wyznaniowej w nowych województwach nie cieszyła się zbyt wielkim zainteresowaniem badaczy. Dotychczas ukazały się drukiem wyłącznie wyniki badań nad problematyką struktury, działalności i obsady personalnej utworzonych wówczas Wydziałów do Spraw Wyznań w Ciechanowie², Nowym Sączu³ i Tarnowie⁴. Wydaje się zatem uzasadnione przybliżenie organizacji WdSW w Elblągu wraz z niezbędnym wprowadzeniem, obejmującym genezę i powstanie województwa elbląskiego oraz podstawowych zadań, wynikających z kompetencji elbląskiej administracji wyznaniowej, na

* Andrzej B. Krupa – Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8156-7698>; e-mail: abkrupa@wp.pl

¹ Znaczna ich część ukazała się jeszcze w latach siedemdziesiątych bezpośrednio po wdrożeniu reform; zob. J. Chwistek, *Terenowe organy władzy i administracji państwowej w Polsce Ludowej*, Lublin-Rzeszów 1977; S. Gebert, *Władze i administracja terenowa po reformie*, Warszawa 1978; *Rady narodowe i terenowe organy administracji po reformach*, red. Z. Leoński, Warszawa-Poznań 1976; *Terenowe organy administracji i rady narodowe po reformie*, red. J. Służewski, Warszawa 1977. Wśród nowych opracowań należy wyróżnić wieloautorską publikację wydaną w 2021 r. przez Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach; zob. *Reforma administracji PRL w latach 1972-1975. Aspekty ustrojowe, kancelaryjne i archiwalne*, red. M. Nikoniuk, D. Sitkiewicz, Siedlce 2021.

² L. Zygnier, *Wydział do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Ciechanowie 1975-1988/1989*, w: *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury, działalność, ludzie*, t. 1: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 253-287.

³ M. Kasprzycki, *Organizacja i działalność Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Nowym Sączu w latach 1975-1990. Zarys problemu*, w: *Urząd do Spraw Wyznań...*, s. 218-252.

⁴ B. Bielaszka-Podgórnny, *Organizacja i zakres kompetencji Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Tarnowie w świetle archiwaliów zespołu Urząd Wojewódzki w Tarnowie*, w: *Urząd do Spraw Wyznań...*, s. 288-308.



przykładzie lojalizacji duchowieństwa i budownictwa kościelnego. Zostaną w tym celu poddane analizie archiwalia, znajdujące się w Archiwum Akt Nowych, Archiwach Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku i Warszawie oraz Archiwum Państwowym w Gdańsku (dokumenty zdeponowane w byłym Archiwum Państwowym w Malborku, połączonym od 1 marca 2024 r. z archiwum w Gdańsku).

Geneza i powstanie województwa elbląskiego. Kościoły i związki wyznaniowe na terenie województwa

U podstaw reformy administracyjnej z lat 1972-1975 leżała wola polityczna działaczy PZPR. Prace ustawodawcze nad jej wprowadzeniem poprzedziły uchwały VI Zjazdu partii z grudnia 1971 r. oraz plenów KC PZPR z 1972 i 1975 r.⁵ Zakładanym celem zmian było przybliżenie władzy do obywateli, wraz z usprawnieniem funkcjonowania administracji⁶. Nie oznaczało to bynajmniej demokratyzacji państwa, gdyż obsada stanowisk zarówno wojewodów, jak też i prezydentów oraz naczelników miast i gmin nie odbywała się w wyniku wyborów, lecz powołania przez organy wyższego szczebla⁷. Obowiązujący w dalszym ciągu system nomenklaturowy gwarantował partii decydowanie o personaliach⁸. KC PZPR i komitety wojewódzkie sprawowały także „kierownictwo polityczne” nad radami narodowymi wszystkich szczebli oraz administracją, które realizowano m.in. innymi za pomocą kierowanych do nich „dyrektyw politycznych”⁹.

Zaprojektowane reformy wdrożono dwuetapowo. Jako pierwsze przekształcono najniższe szczeble administracji, tworząc od 1 stycznia 1973 r. w miejsce 4313 gromad 2381 gmin¹⁰. Zaś ustawą z 28 maja 1975 r. zlikwidowano powiaty i wprowadzono z dniem 1 czerwca 1975 r. dwustopniowy podział państwa z 49 województwami, wśród nich województwo elbląskie¹¹.

Mocą wspomnianej regulacji Elbląg, będący siedzibą powiatu w województwie gdańskim, uzyskał status ośrodka ponadlokalnego. W skład nowej jednostki podziału administracyjnego najwyższego szczebla weszły: Powiśle, Małe i Wielkie Żuławy Malborskie, Żuławy Elbląskie, część Wysoczyzny Elbląskiej oraz Pojezierza Iławskiego, tj. dotychczasowe powiaty: elbląski, nowodworski, malborski i kwidzyński z województwa gdańskiego oraz braniewski, pasłęcki, część

⁵ J. Chwistek, op. cit., s. 38.

⁶ D. Sitkiewicz, *Reforma terenowych organów administracji państwowej w latach 1972-1975. Przyczyny, założenia*, w: *Reforma administracji PRL...*, s. 10.

⁷ Z. Leoński, *Istota reform z lat 1972-1975*, w: *Rady narodowe...*, s. 5.

⁸ W praktyce system nomenklaturowy obejmował wszystkie stanowiska kierownicze w państwie; zob. A. Paczkowski, *System nomenklatury kadr w Polsce*, „Czasy Nowożytne” 2000, t. 8, s. 34.

⁹ J. Romul, *Kierownicza rola PZPR w stosunku do rad narodowych i terenowych organów administracji*, w: *Rady narodowe...*, s. 29.

¹⁰ D. Sitkiewicz, op. cit., s. 13-16.

¹¹ Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, *Dziennik Ustaw* (dalej: Dz.U.) z 1975, nr 16, poz. 91.

iławskiego i morąskiego z olsztyńskiego¹². Nowy twór administracyjny, jako średniej wielkości województwo, zajmował nieco ponad 6,1 tys. km², co stanowiło 2% powierzchni kraju. W 15 miastach i 43 gminach mieszkało tylko 420 tys. ludności, lokując województwo elbląskie w grupie o niższej gęstości zaludnienia¹³.

Warto podkreślić, że najistotniejsze decyzje, dotyczące organizacji nowo utworzonego województwa zapadły w Gdańsku. Jeszcze w kwietniu 1975 r. I sekretarz gdańskiego KW PZPR Tadeusz Bejm, powołał zespoły do przygotowania planów: budżetu województwa elbląskiego na 1976 r., jego obsady kadrowej (w tym wojewódzkiej instancji partyjnej i urzędu wojewódzkiego), rozmieszczenia instytucji i urzędów wraz z ich niezbędnym wyposażeniem i mieszkaniami dla kierowników oraz inwestycyjnych na lata 1976-1980 w zakresie nowych budynków biurowych i mieszkalnych dla kadry¹⁴. Wtedy też zapewne postanowiono o liczbie etatów w elbląskim urzędzie wojewódzkim, wraz z ich przydziałem do poszczególnych wydziałów. Jak należy sądzić, wnioski, wynikające z prac wzmiankowanej komisji nie mogły nastrajać optymizmem. Elbląg nie był bowiem przygotowany do pełnienia funkcji miasta wojewódzkiego. Brak odpowiednich budynków spowodował, że część instytucji znalazła swoje siedziby w Malborku, Nowym Dworze Gdańskim i Sztumie. W samym Elblągu biura lokowano w urzędach szczebla miejskiego lub w barakach typu „split”. Wyzwaniem było również zakwaterowanie zatrudnionych w nowych instytucjach, w znacznej części dotychczas pracujących w Gdańsku. Niektórym przydzielono mieszkania kosztem miejscowej ludności. Innych postanowiono osiedlić w dwóch blokach (najpewniej z „wielkiej płyty”), które zamiast w Gdańsku, miały zostać zbudowane w Elblągu¹⁵.

Województwo elbląskie było objęte zasięgiem działania trzech diecezji. Linie ich rozdziału odzwierciedlały przedwojenną delimitację granic państwowych. Jedna parafia, w Janowie na Powiślu, wchodziła w skład diecezji chełmińskiej¹⁶. Do diecezji gdańskiej należały 22 parafie w dekanatach Nowy

¹² R. Rochna, *Utworzenie i organizacja województwa elbląskiego*, „Rocznik Elbląski” (dalej: RE) 1979, t. 8, s. 419; B. Janikowska, *Suplement do tomu V Historii Elbląga. Kalendarium 1 czerwca 1975 – 31 grudnia 2000 r.*, Gdańsk 2005, s. 12.

¹³ *Rocznik statystyczny 1976*, Warszawa 1976, s. 9, 29; Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu (dalej: KW PZPR Eg), 291, Ważniejsze dane statystyczne o woj. elbląskim, 1975 r., k. 153.

¹⁴ Ibidem, Wykaz podstawowych zadań Wojewódzkiego Sztabu w Gdańsku, kwiecień 1975 r., k. 14-21.

¹⁵ M. Oliwiecki, *Zarys rozwoju społecznego i gospodarczego Elbląga w latach 1971-1986*, RE 1991, t. 12, s. 123-124; APG, KW PZPR Eg, 291, Wykaz problemów do omówienia w dniu 24.05.1975 roku, maj 1975 r., k. 160-161.

¹⁶ Janowo wraz z niewielkim skrawkiem terenu po prawej stronie Wisły zostało przyznane Polsce w wyniku plebiscytu z 1920 r. Od 1982 r. tamtejsza parafia była obsadzana przez rządców diecezji warmińskiej, formalnie pozostając do 1992 r. w strukturach diecezji chełmińskiej; zob. A.B. Krupa, *Próba likwidacji samodzielnej placówki duszpasterskiej w Janowie na Powiślu przez administrację państwową po drugiej wojnie światowej*, „Studia Pel-

Dwór Gdański i Nowy Staw w zachodniej części województwa, pomiędzy Wisłą a Nogatem¹⁷. Diecezja warmińska posiadała zaś aż 78 parafii w 9 dekanatach: braniewskim, dzierzgońskim, elbląskim, iławskim (tylko pięć parafii, samo miasto należało do województwa olsztyńskiego), kwidzyńskim, malborskim, orneckim, pasłęckim i sztumskim¹⁸. Na terenie województwa prowadziło ponadto legalną działalność dziewięć wyznań nie-rzymskokatolickich.

Tabela 1. Struktury Kościołów i związków wyznaniowych, funkcjonujących obok Kościoła katolickiego w województwie elbląskim w 1976 r.

Lp.	Nazwa wyznania	Duchowni	Placówki duszpasterskie	Wierni
2	Kościół Ewangelicko-Augsburski	–	Elbląg, Pasłek Stary Dzierzgoń, Mikołajki Pomorskie	25 – Elbląg
3	Kościół Metodystyczny	1	Elbląg, Kwidzyn, Malbork	116
4	Kościół Polskokatolicki	2	Elbląg, Tolkmicko	190-230
5	Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny	3	Braniewo, Elbląg, Orneta, Pasłek	240
6	Polski Kościół Chrześcijan Baptystów	2	Elbląg, Jelonki, Malbork, Żelazna Góra	96-141
7	Świecki Ruch Misyjny „Epifania”	1	Anglity, Przezmark	„bardzo mało”
8	Zjednoczony Kościół Ewangeliczny	1	Elbląg, Dzierzgoń	57
9	Muzułmański Związek Religijny	–	Elbląg	80

Źródło: APG, KW PZPR Eg, 1356, Analiza rozmieszczenia i działalności kleru rzymskokatolickiego oraz innych związków wyznaniowych na terenie woj. elbląskiego wg stanu na dzień 1 VIII 1976 r., 30 VIII 1976 r., k. 19-22.

W województwie elbląskim działali także nieuznawani przez państwo Świadkowie Jehowy, których liczebność w 1976 r. szacowano na 4 tys.¹⁹ (w 1984 r. – 1,2 tys. osób²⁰). Jak wynika z powyższego zestawienia, Kościoły

plińskie” 2023, t. 57, s. 154; Kuria Diecezjalna Elbląska, Teczka: [Janowo] P82, Pismo 2716/82, 13 VIII 1982 r., b.p.

¹⁷ Terytorium to stanowiło część byłego Wolnego Miasta Gdańska po prawej stronie Wisły.

¹⁸ APG, KW PZPR Eg, 1356, Analiza rozmieszczenia i działalności kleru rzymskokatolickiego oraz innych związków wyznaniowych na terenie woj. elbląskiego wg stanu na dzień 1 VIII 1976 r., 30 VIII 1976 r., k. 10.

¹⁹ Ibidem, k. 37.

²⁰ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Urząd do Spraw Wyznań (dalej: UdSW), 128/55, Informacja o sytuacji wyznaniowej na terenie województwa elbląskiego oraz o pracy Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu obejmująca okres lat 1978-1984, k. 32. Państwo zalegalizowało Świadków Jehowy dopiero w maju 1989 r.; J. Miłosz,

i związki wyznaniowe, funkcjonujące obok Kościoła katolickiego, obejmowały stosunkowo niewielką grupę wiernych, łącznie około 2 do 4 tys. osób (wliczając Świadków Jehowy), co stanowiło niecałe 0,5% mieszkańców województwa.

Organizacja Wydziału do Spraw Wyznań

Zgodnie z rozporządzeniem z 30 maja 1975 r., sygnowanym przez premiera Piotra Jaroszewicza, w terenowych organach administracji szczebla wojewódzkiego (urzędach wojewódzkich), za pomocą których wojewodowie wykonywali swoje zadania, należało utworzyć wydziały do spraw wyznań²¹. Ich obsada liczyła od trzech do nawet 10 osób w dotychczas istniejących województwach. Na czele każdego z wydziałów stał dyrektor. Z uwagi na panujący system nomenklaturowy, bezpośredni wpływ na nominację miała PZPR²².

Wśród 18 komórek nowo utworzonego Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu był także Wydział do Spraw Wyznań. Przyznano mu tylko trzy spośród 352 etatów instytucji²³, co bezsprzecznie należało wiązać z niewielką liczbą najistotniejszych instytucji kościelnych, które miał nadzorować. W województwie elbląskim działało tylko jedno seminarium duchowne – Misyjne Seminarium Duchowne Księży Werbistów w Pieniężnie. Nie było natomiast żadnej kurii biskupiej²⁴. Tylko cztery, spośród 49 województw, tj. białostockie, gdańskie, poznańskie i przemyskie, miały na swym terenie po dwie kurie biskupie i dwa seminaria duchowne. W pozostałych funkcjonowała najwyżej jedna kuria. Największą liczbę etatów w administracji wyznaniowej przewidziano w Poznaniu. W województwie gdańskim, przy podobnym obciążeniu pracą, w WdSW zatrudniono czterech pracowników²⁵.

Świadkowie Jehowy na ziemiach polskich – w XX wieku, „Język. Religia. Tożsamość” 2021, nr 2, s. 261.

- ²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 maja 1975 r. w sprawie zasad organizacji urzędów terenowych organów administracji państwowej, Dz.U. z 1975, nr 17, poz. 93. Ponadto rozporządzenie z 1978 r. wprost przypisało wojewodom obowiązek prowadzenia zadań z zakresu wyznaniowego; zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 stycznia 1978 r. w sprawie statusu wojewody, Dz.U. z 1978, nr 2, poz. 4.
- ²² A. Nowakowski, *Administracja spraw wyznaniowych w powojennej Polsce*, „Kościoł i Prawo” 1998, t. 13, s. 29-30.
- ²³ APG, KW PZPR Eg, 1356, Zestawienie liczbowe pracowników Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu według stanu na dzień 5 czerwca 1975 r., 5 VI 1975 r., k. 162-163.
- ²⁴ Ibidem, Stan organizacyjny kościołów i związków wyznaniowych na terenie woj. elbląskiego, 23 VI 1975 r., k. 3.
- ²⁵ Już jednak w 1982 r. liczbę etatów zredukowano do trzech, co jak skonstatował zastępca dyrektora UdSW Aleksander Merker, było stanowczo zbyt mało. Obsady w WdSW w Gdańsku nie zwiększono do końca lat osiemdziesiątych, pomimo „szczególnej sytuacji wyznaniowej” w województwie gdańskim po sierpniu 1980 r., AAN, UdSW, 128/56, Notatka dla towarzysza ministra nt. sytuacji Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku, 15 XI 1984 r., k. 18; D. Gucewicz, *Gdańscy wyznaniowcy. Kadry administracji wyznaniowej w województwie gdańskim w latach 1950-1990*, w: *Gdańsk 1945-1990. Materiały-studia-analizy*, t. 3, red. S. Bukowska, M. Golon, Gdańsk-Warszawa 2021, s. 126.

W dniu 5 czerwca 1975 r. w elbląskiej administracji wyznaniowej obsadzone były tylko dwa stanowiska pracownicze²⁶. 16 czerwca 1975 r. na wakujący urząd dyrektora wydziału powołano dotychczasowego zastępcę kierownika WdSW w Gdańsku Józefa Mazura. Od 1946 r. należał on do PPR, a następnie PZPR. Od 1945 r. pełnił służbę w Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego. Walczył z „bandami i reakcyjnym podziemiem”, w latach 1948-1951 był kierownikiem sekcji Wydziału I WUBM w Szczecinie, a następnie wykładowcą w ośrodku szkoleniowym MBP w Pleszewie. Z aparatu bezpieczeństwa odszedł na własną prośbę w 1952 r. Pracę w gdańskiej administracji wyznaniowej Mazur rozpoczął 1 stycznia 1960 r. W 1961 r. zdał maturę, a w 1976 r. uzyskał wyższe wykształcenie magisterskie na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego²⁷.

Zasady postępowania organów administracji państwowej w sprawach wyznaniowych na terenie województwa elbląskiego zostały określone w zarządzeniu nr 22/75 wojewody z 17 lipca 1975 r. W regulacji zobowiązano dyrektorów wydziałów urzędu wojewódzkiego, prezydenta Elbląga oraz naczelników miast i gmin do merytorycznego uzgadniania z dyrektorem elbląskiego WdSW wszelkich spraw, mających choćby pośredni związek z problematyką wyznaniową. Nie zdejmowało to jednak z terenowych organów administracji państwowej i wydziałów Urzędu Wojewódzkiego ani właściwości rzeczowej i miejscowej, ani też odpowiedzialności za zgodność podejmowanych decyzji z „państwową polityką wyznaniową”. Urzędy, po zaopiniowaniu spraw, same miały bowiem wydawać decyzje administracyjne. Niedopuszczalne było przy tym kierowanie petentów bezpośrednio do WdSW²⁸.

Warto wspomnieć, że decyzje i uzgodnienia w sprawach wyznaniowych zasadniczo zapadały na posiedzeniach „dużego” zespołu do spraw kleru pod przewodnictwem I sekretarza KW PZPR. Z czasem jednak ograniczono się do zwoływania wyłącznie „małego” zespołu („zespołu specjalistów”), w skład którego wchodził kierownik Wydziału Administracyjnego KW PZPR, dyrektor WdSW oraz naczelnik Wydziału IV WUSW w Elblągu²⁹.

²⁶ APG, KW PZPR Eg, 1356, Zestawienie liczbowe pracowników Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu według stanu na dzień 5 czerwca 1975 r., 5 VI 1975 r., k. 163.

²⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku, Wojskowa Komenda Uzupełnień w Elblągu, 990/1, Kartoteka WKU Józefa Mazura; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN Wa), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), 0193/3276, Zaświadczenie, 10 X 1973 r., k. 169; Ibidem, Przebieg służby, 1945-1951 r., k. 102-103.; por. D. Gucewicz, *Mazur Józef, urzędnik*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=MAZUR_J%C3%93ZEF,_urz%C4%99dnik (dostęp: 5.09.2024).

²⁸ APM, KW PZPR Eg, 1356, Zarządzenie nr 22/75 wojewody elbląskiego z dnia 17 lipca 1975 r., 17 VII 1975 r., k. 8-9; por. A.B. Krupa, *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec Kościoła katolickiego na Powiślu w latach 1945-1989*, praca doktorska, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie 2022, s. 54.

²⁹ Zob. AAN, UdSW, 128/55, Informacja o sytuacji wyznaniowej na terenie województwa elbląskiego oraz o pracy Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu obejmująca okres lat 1978-1984, k. 37.

Lojalizacja duchowieństwa

W ocenie elbląskiej administracji wyznaniowej zarówno duchowni, jak i wierni wyznań niekatolickich z terenu województwa cechowali się pełną lojalnością wobec Polski Ludowej. Zdaniem Józefa Mazura „nie zasługiwali” w związku z tym na szczególną uwagę organów państwa. Przedmiotem zainteresowania WdSW było natomiast duchowieństwo katolickie. W województwie elbląskim w 1976 r. pracowało 253 księży, w tym 141 diecezjalnych i 112 zakonnych. Wśród nich aż 218 posługiwało w diecezji warmińskiej, 34 w diecezji gdańskiej, a jeden w chełmińskiej. Dyrektor elbląskiej administracji wyznaniowej odnotował przy tym istotne różnice pomiędzy poszczególnymi grupami. Zdecydowana większość księży gdańskich unikała kontaktów z władzami, w pełni respektując polecenia ordynariusza diecezji oraz zarządzenia episkopatu. Żadna z planowanych z nimi konferencji nie doszła w związku z tym do skutku. Większy stopień lojalności wobec państwa wykazywali natomiast księża z diecezji warmińskiej. Wbrew formalnym zakazom episkopatu generalnie respektowali zarządzenia władz, nie unikali również kontaktów z jej przedstawicielami. Znaczna ich liczba podpisała również umowy na prowadzenie punktów katechetycznych³⁰. Potwierdzeniem opinii Mazura była frekwencja księży na spotkaniach zbiorowych w władzami administracyjnymi – w październiku i listopadzie 1975 r. wzięło udział 56 duchownych z terenu diecezji warmińskiej spośród 61 zaproszonych i tylko jeden spośród 19 z gdańskiej³¹.

Księża warmińscy, pracujący w województwie elbląskim, byli także najliczniej reprezentowani w Zrzeszeniu Katolików Caritas. W czerwcu 1975 r. do organizacji o dywersyjnym charakterze wobec Kościoła należał na tym terenie jeden duchowny chełmiński, trzech gdańskich i aż 28 z diecezji warmińskiej (w tym 17 na obszarze należącym do reformy administracyjnej 1975 r. do województwa gdańskiego)³². „Księża pozytywni” byli początkowo związani organizacyjnie z zarządami zrzeszenia w Gdańsku i Olsztynie. Trudności lokalowe, pomimo ambicji władz nowoutworzonego województwa do posiadania na swym terenie własnego oddziału organizacji, nie pozwoliły bowiem na natychmiastowe jego utworzenie na miejscu³³.

Należy zaznaczyć, że władarze dostrzegali istotną rolę Caritas w lojalizacji duchowieństwa. Wojewoda elbląski Leszek Lorbiecki, z inicjatywy Mazura,

³⁰ APG, KW PZPR Eg, 1356, Analiza rozmieszczenia i działalności kleru rzymskokatolickiego oraz innych związków wyznaniowych na terenie woj. elbląskiego wg stanu na dzień 1 VIII 1976 r., 30 VIII 1976 r., k. 12, 29, 38.

³¹ AIPN Wa, MSW, 0639/42, Informacja podsumowująca przebieg spotkań zbiorowych księży w władzami administracyjnymi w październiku i listopadzie 1975 r., 4 XII 1975 r., k. 219-222.

³² APG, KW PZPR Eg, 1356, Województwo elbląskie. Członkowie Caritas z terenu b. woj. gdańskiego, 23 VI 1975 r., k. 4; ibidem, Stan ilościowy księży rzymskokatolickich oraz Zrzeszenia Caritas w układzie jednostek podstawowych, 7 X 1976 r., k. 47-48.

³³ Ibidem, Informacja dot. działalności organizacji chrześcijańskich na terenie woj. elbląskiego, 28 X 1977 r., k. 60.

przyjął 17 marca 1976 r. sześciuosobowy „aktyw” Caritas. W trakcie spotkania, które odbyło się „w atmosferze swobodnej wymiany poglądów przy kawie i lampce koniaku”, Lorbiecki wyraził nadzieję na pomoc środowiska „księży patriotów” w kształtowaniu obywatelskich postaw wśród duchowieństwa i wiernych. Obiecał także przyszłemu oddziałowi wojewódzkiemu zrzeszenia rozwiązanie problemów lokalowych³⁴. Wkrótce wytypowano lokal na biuro organizacji przy ul. Kopernika 18/1. W październiku 1976 r. przekwaterowano dotychczasowych lokatorów do mieszkania z rezerwy wojewody i oddano pomieszczenia do dyspozycji „księży pozytywnych”³⁵, którzy już od 4 czerwca powołali zarząd wojewódzki organizacji³⁶.

Budownictwo kościelne

Nowotworzona elbląska administracja wyznaniowa „odziedziczyła” wnioski kurii biskupich w sprawie planów budownictwa kościelnego na 1975 r., dotyczące terenu jej działania, jeszcze w 1974 r. skierowane do Gdańska³⁷. Biskup pomocniczy warmiński Julian Wojtkowski 6 października 1974 r. sygnował pismo, postulujące budowę nowego kościoła w Elblągu oraz rozbudowę świątyni przy ul. Agrykola i ul. Robotniczej w tym mieście³⁸. 7 grudnia tegoż roku plan uzupełniono o budowę plebanii przy ul. Bema przy elbląskiej parafii św. Jerzego³⁹. Kuria gdańska zawnioskowała natomiast 27 grudnia o zgodę na rozbudowę kaplic w Jazowie i Kraśniewie oraz budowę plebanii w wikariacie w Lisewie⁴⁰.

Procedowanie spraw rozpoczęto jeszcze w WdSW w Gdańsku⁴¹, zapewne jednak z uwagi na zbliżającą się reformę administracyjną nie doprowadzono ich do końca. Ponownie kościelnymi planami budownictwa zajął się woje-

³⁴ Ibidem, Notatka służbowa, 17 III 1976 r., k. 250-251.

³⁵ Ibidem, Informacja dot. działalności organizacji chrześcijańskich na terenie woj. elbląskiego, 28 X 1977 r., k. 61.

³⁶ W ukonstytuowanych zarządach elbląskiego oddziału wojewódzkiego ZK Caritas oraz Koła Księży przy tejsze organizacji aparat bezpieczeństwa posiadał wówczas czterech tajnych współpracowników; zob. AIPN Wa, MSW, 0639/141 Informacja dotycząca powołania Zarządu Wojewódzkiego Zrzeszenia Katolików Caritas, 4 VI 1976 r., k. 60-61.

³⁷ Diecezja warmińska w planie budownictwa na 1975 r., przedłożonym wojewódzkiej administracji państwowej w Olsztynie, nie ujęła jakichkolwiek przedsięwzięć budowlanych z części województwa olsztyńskiego, wchodzących po 1 czerwca tegoż roku w skład województwa elbląskiego; A. Kopiczko, *Biskup Julian Wojtkowski a ratowanie obiektów sakralnych w diecezji warmińskiej*, w: *Veni Domine. Księga pamiątkowa w 50. rocznicę święceń biskupich księdza biskupa prof. dr. hab. Juliana Wojtkowskiego*, red. idem, Pelplin 2019, s. 330.

³⁸ APG, Urząd Wojewódzki w Elblągu (dalej: UW Eg), 661, Plan budownictwa sakralnego na rok 1975, 6 X 1974 r., k. 5; por. A.B. Krupa, *Możliwości rozwoju katolickiej infrastruktury kościelnej w Elblągu w latach 1945-1974 w świetle dokumentacji administracji wyznaniowej*, „Studia Elbląskie” 2023, t. 24, s. 68-69.

³⁹ APG, UW Eg, 661, Pismo Nr 2849/74, 7 XII 1974 r., k. 11.

⁴⁰ APG, UW Eg, 662, Pismo Nr Wz-IV/79/75, 20 VIII 1975 r., k. 4.

⁴¹ APG, UW Eg, 661, Pismo Wz IV/1459/74, 14 X 1974 r., k. 8.

wódzki zespół do spraw kleru w Elblągu na posiedzeniu 2 lipca 1975 r.⁴² Wyrażono wówczas zgodę na inwestycje w Elblągu przy ul. Agrykola i Bema oraz w Lisewie, odrzucając pozostałe wnioski⁴³. Odpowiedź skierowaną do diecezji warmińskiej podpisał 20 sierpnia wojewoda Lorbiecki, zaś do diecezji gdańskiej 8 września dyrektor WdSW. Negatywnie załatwione postulaty budowlane uzasadniono koniecznością realizacji innych zadań z zakresu budownictwa mieszkaniowego i socjalnego⁴⁴. Stanowisko elbląskich władz partyjno-państwowych Lorbiecki przekazał osobiście 20 sierpnia (czyli w dniu sygnowania pisma) przybyłemu na spotkanie do Elbląga biskupowi diecezji warmińskiej Józefowi Drzazdze⁴⁵.

Dyrektorowi WdSW w Elblągu, zważywszy na doświadczenie zawodowe, nie mogły być obce potrzeby inwestycyjne lokalnego Kościoła. W jego ocenie, w województwie elbląskim, w przeciwieństwie do innych rejonów kraju, nie występował jako pierwszoplanowy problem budownictwa kościelnego. Przejawiało się to w braku „specjalnych nacisków” na władze, czyli w angażowaniu się wiernych w uzyskanie zgód. Według Mazura, taki stan miał wynikać z uwłaszczenia Kościoła na Ziemiach Odzyskanych po 1971 r., w ramach którego uporządkowano własność 142 kościołów i 19 kaplic na terenie podlegającym elbląskiej administracji wyznaniowej⁴⁶. Wyjątek stanowiła rokrocznie ponawiana przez diecezję warmińską wspomniana już sprawa budowy nowej świątyni w Elblągu⁴⁷. Akcja regulacji własności kościelnej nie spowodowała jednak jakiegokolwiek zmiany w liczbie obiektów sakralnych, przeznaczonych na potrzeby kultu. Rzeczywistą skalę potrzeb w tejże materii pokazały wnioski kurii, składane w kolejnych latach oraz liczna inwestycje kościelnych po zliberalizowaniu polityki państwa w tym zakresie po sierpniu 1980 r.⁴⁸

⁴² APG, UW Eg, 662, Pismo Nr Wz-IV/79/75, 20 VIII 1975 r., k. 4.

⁴³ APG, KW PZPR Eg, 1356, Wykaz rozpatrzonych wniosków dot. budownictwa sakralnego i kościelnego wyznania rzymskokatolickiego w woj. elbląskim, 6 XII 1978 r. k. 176.

⁴⁴ APG, UW Eg, 661, Decyzja Nr WZ-IV/60/75, 20 VIII 1975 r., k. 14; APG, UW Eg, 662, Decyzja Nr WZ-IV/101/75, 8 IX 1975 r., k. 6.

⁴⁵ W rozmowie uczestniczył również dyrektor elbląskiej administracji wyznaniowej. Wojewoda w trakcie spotkania wyraził nadzieję, że władze kościelne „wykorzystają swój wpływ wśród wiernych i duchowieństwa na kształtowanie postaw obywatelskich i pełnego poszanowania praw”; zob. AIPN Wa, MSW, 0639/150, Notatka, 20 VIII 1975 r., k. 168-170; por. K.A. Kierski, *Relacje rządców diecezji warmińskiej z władzami komunistycznymi Polski w latach 1945-1989*, Olsztyn-Warszawa 2024, s. 565.

⁴⁶ APG, KW PZPR Eg, 1356, Analiza rozmieszczenia i działalności kleru rzymskokatolickiego oraz innych związków wyznaniowych na terenie woj. elbląskiego wg stanu na dzień 1 VIII 1976 r., 30 VIII 1976 r., k. 35.

⁴⁷ Potrzebę powstania w Elblągu nowej świątyni rządcy diecezji warmińskiej zgłaszali bezskutecznie od 1965 r. Miał być to jedyny w diecezji kościół – Pomnika Tysiąclecia; zob. A.B. Krupa, *Administracja wyznaniowa wobec starań diecezji warmińskiej o budowę kościoła – Pomnika Tysiąclecia w Elblągu w latach 1965-1976*, „Echa Przeszłości” 2023, t. 24, z. 2, s. 159-164.

⁴⁸ Zob. A. Kopiczko, op. cit., s. 337-339.

Dyrektor elbląskiej administracji wyznaniowej już w pierwszych miesiącach funkcjonowania nowego województwa wykazał się brakiem umiejętności rozwiązywania konfliktów na tle samowoli budowlanych. W sierpniu 1975 r. mieszkańcy wsi Kławki w gminie Stare Pole ustawili bez zezwolenia krzyż na prywatnej posesji. Wobec nieustalenia sprawców, interweniujący na miejscu Mazur doprowadził do ukarania właścicielki nieruchomości grzywną 2 tys. zł (którą zapłaciła) oraz do wydania decyzji o rozbiórcze⁴⁹. Mieszkańcy, stając w obronie krzyża, wystosowali petycję do wojewody elbląskiego⁵⁰. Skargę skierowano również do UdSW⁵¹. Do Elbląga udały się także delegacje wiernych. Wobec eskalacji konfliktu i braku perspektyw jego zakończenia na polecenie władz wojewódzkich wstrzymano postępowanie egzekucyjne i wydano wcześniej ukaranej mieszkance wsi zgodę, legalizując sporny krzyż⁵².

Podsumowanie

Trudności, jakich doświadczyło województwo elbląskie w fazie tworzenia, nie ominęły administracji wyznaniowej. Stanowisko dyrektora WdSW zostało obsadzone przez wyznaniowca z Gdańska dopiero po ponad dwóch tygodniach od formalnego wprowadzenia w życie nowej struktury administracyjnej w Polsce. Próba rozwiązania przez niego dwa miesiące później konfliktu z wiernymi na tle nielegalnego ustawienia krzyża, zakończyła się kompromitacją władz, zmuszonych do wycofania się z wcześniej podjętych decyzji. Dyrektor WdSW w Elblągu nie dostrzegał również rzeczywistych potrzeb w zakresie budownictwa kościelnego. Potwierdzeniem jego tezy o braku problemu w tym zakresie miało być nieangażowanie się wiernych w uzyskanie zgód na inwestycje.

Już w pierwszych miesiącach 1976 r. władzom udało się utworzyć wojewódzki oddział ZK Caritas oraz przydzielić pomieszczenia na biuro, pomimo ogromnych problemów lokalowych w Elblągu. W zrzeczeniu pokładano nadzieję na dalszą lojalizację duchowieństwa. Do organizacji o dywersyjnym charakterze wobec Kościoła należało wówczas prawie 13% duchownych pracujących w województwie.

* * *

Streszczenie

W 1975 r. wprowadzono nowy podział administracyjny Polski. Utworzone wówczas województwo elbląskie było objęte zasięgiem działania trzech diecezji: chełmińskiej, gdańskiej i warmińskiej. Najistotniejsze decyzje, dotyczące

⁴⁹ APG, UW Eg, 668, Notatka służbowa, 6 VIII 1975 r., k. 12; ibidem, Notatka służbowa, 19 VIII 1975 r., k. 15.

⁵⁰ Ibidem, Petycja, 15 VIII 1975 r., k. 18.

⁵¹ Ibidem, Pismo nr RK-610/01/Og/75, 1 X 1975 r., k. 28.

⁵² Ibidem, Wyjaśnienia Józefa Mazura, 6 X 1975 r., k. 30.

organizacji nowotworzonego województwa zapadły w Gdańsku. Dyrektorem Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu został pracownik gdańskiej administracji wyznaniowej. Nie dostrzegał on na podległym sobie terenie potrzeb w zakresie budownictwa kościelnego. Potwierdzeniem jego tezy o braku problemu w tym zakresie miało być nieangażowanie się wiernych w uzyskanie zgód na inwestycje. Już w pierwszych miesiącach 1976 r. władzom udało się utworzyć wojewódzki oddział Zrzeszenia Katolików Caritas oraz przydzielić pomieszczenia na biuro. W organizacji pokładano nadzieję na dalszą lojalizację duchowieństwa.

Słowa kluczowe: polityka wyznaniowa, Polska Ludowa, województwo elbląskie, diecezja gdańska, diecezja warmińska.

Establishment of the Department for Religious Affairs in Elbląg in 1975

Summary

In 1975, a new administrative division of Poland was introduced. The Elbląg Voivodeship created at that time was covered by three dioceses: Chełmno, Gdańsk and Warmia. The most important decisions concerning the organisation of the newly created voivodeship were made in Gdańsk. An employee of the Gdańsk religious administration became the director of the Religious Affairs Department in Elbląg. He did not see any need for church building in the area under his authority. His thesis that there was no problem in this area was to be confirmed by the lack of involvement of the faithful in obtaining permits for investments. In the early months of 1976, however, the authorities succeeded in setting up a provincial branch of the Catholic Caritas Association and allocating premises for an office. The organisation was trusted to further lojalise the clergy.

Keywords: denominational policy, People's Poland, Elbląg province, Diocese of Warmia, Diocese of Gdańsk.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych

Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 128/55, 128/56.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku

Wojskowa Komenda Uzupełnień w Elblągu, sygn. 990/1.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 0193/3276, 0639/42, 0639/141.

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu, sygn. 291, 1356.

Urząd Wojewódzki w Elblągu, sygn. 661, 662, 668.

Kuria Diecezjalna Elbląska

Teczka: [Janowo] P82.

Źródła drukowane:

- Rocznik statystyczny 1976, Warszawa 1976.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 maja 1975 r. w sprawie zasad organizacji urzędów terenowych organów administracji państwowej, *Dziennik Ustaw* z 1975, nr 17, poz. 93.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 stycznia 1978 r. w sprawie statusu wojewody, *Dziennik Ustaw* z 1978, nr 2, poz. 4.
- Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, *Dziennik Ustaw* z 1975, nr 16, poz.91.

Opracowania:

- Bielaszka-Podgórnny B., *Organizacja i zakres kompetencji Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Tarnowie w świetle archiwaliów zespołu Urząd Wojewódzki w Tarnowie*, w: *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury, działalność, ludzie*, t. 1: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 288-308.
- Chwistek J., *Terenowe organy władzy i administracji państwowej w Polsce Ludowej*, Lublin-Rzeszów 1977.
- Gebert S., *Władze i administracja terenowa po reformie*, Warszawa 1978.
- Gucewicz D., *Gdańscy wyznaniowcy. Kadry administracji wyznaniowej w województwie gdańskim w latach 1950-1990*, w: *Gdańsk 1945-1990. Materiały-studia-analzy*, t. 3, red. S. Bukowska, M. Golon, Gdańsk-Warszawa 2021, s. 123-144.
- Gucewicz D., *Mazur Józef, urzędnik*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=MAZUR_J%20C3%93ZEF,_urz%20C4%99dnik (dostęp: 5.09.2024).
- Janikowska B., *Suplement do tomu V Historii Elbląga. Kalendarium 1 czerwca 1975 – 31 grudnia 2000 r.*, Gdańsk 2005.
- Kasprzycki M., *Organizacja i działalność Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Nowym Sączu w latach 1975-1990. Zarys problemu*, w: *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury, działalność, ludzie*, t. 1: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 218-252.
- Kierski K.A., *Relacje rządców diecezji warmińskiej z władzami komunistycznymi Polski w latach 1945-1989*, Olsztyn-Warszawa 2024.
- Kopiczko A., *Biskup Julian Wojtkowski a ratowanie obiektów sakralnych w diecezji warmińskiej*, w: *Veni Domine. Księga pamiątkowa w 50. rocznicę święceń biskupich księdza biskupa prof. dr. hab. Juliana Wojtkowskiego*, red. idem, Pelplin 2019, s. 315-346.
- Krupa A.B., *Administracja wyznaniowa wobec starzeń diecezji warmińskiej o budowę kościoła – Pomnika Tysiąclecia w Elblągu w latach 1965-1976*, „Echa Przeszłości” 2023, t. 24, z. 2, s. 159-168.
- Krupa A.B., *Możliwości rozwoju katolickiej infrastruktury kościelnej w Elblągu w latach 1945-1974 w świetle dokumentacji administracji wyznaniowej*, „Studia Elbląskie” 2023, t. 24, s. 63-71.
- Krupa A.B., *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec Kościoła katolickiego na Powiślu w latach 1945-1989*, praca doktorska, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2022.
- Krupa A.B., *Próba likwidacji samodzielnej placówki duszpasterskiej w Janowie na Powiślu przez administrację państwową po drugiej wojnie światowej*, „Studia Pelplińskie” 2023, t. 57, s. 153-163.
- Leoński Z., *Istota reform z lat 1972-1975*, w: *Rady narodowe i terenowe organy administracji po reformach*, red. Z. Leoński, Warszawa-Poznań 1976, s. 5-18.
- Miłozz J., *Świadkowie Jehowy na ziemiach polskich – w XX wieku*, „Język. Religia. Tożsamość” 2021, nr 2, s. 231-269.

- Nowakowski A., *Administracja spraw wyznaniowych w powojennej Polsce*, „Kościół i Prawo” 1998, t. 13, s. 27-39.
- Oliwiecki M., *Zarys rozwoju społecznego i gospodarczego Elbląga w latach 1971-1986*, „Rocznik Elbląski” 1991, t. 12, s. 115-154.
- Paczkowski A., *System nomenklatury kadr w Polsce*, „Czasy Nowożytne” 2000, t. 8, s. 19-40.
- Rady narodowe i terenowe organy administracji po reformach*, red. Z. Leoński, Warszawa-Poznań 1976.
- Reforma administracji PRL w latach 1972-1975. Aspekty ustrojowe, kancelaryjne i archiwalne*, red. M. Nikoniuk, D. Sitkiewicz, Siedlce 2021.
- Rochna R., *Utworzenie i organizacja województwa elbląskiego*, „Rocznik Elbląski” 1979, t. 8, s. 419-427.
- Romul J., *Kierownicza rola PZPR w stosunku do rad narodowych i terenowych organów administracji*, w: *Rady narodowe i terenowe organy administracji po reformach*, red. Z. Leoński, Warszawa-Poznań 1976, s. 19-31.
- Sitkiewicz D., *Reforma terenowych organów administracji państwowej w latach 1972-1975. Przyczyny, założenia*, w: *Reforma administracji PRL w latach 1972-1975. Aspekty ustrojowe, kancelaryjne i archiwalne*, red. M. Nikoniuk, D. Sitkiewicz, Siedlce 2021, s. 7-25.
- Terenowe organy administracji i rady narodowe po reformie*, red. J. Służewski, Warszawa 1977.
- Zygner L., *Wydział do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Ciechanowie 1975-1988/1989*, w: *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury, działalność, ludzie*, t. 1: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 253-287.